

БІХЕВІОРИСТИЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДЕПРЕСИВНОСТІ

Постановка проблеми. Традиційно регіон, регіональний розвиток у різних формах його прояву (позитивна динаміка, деградація тощо) розглядаються як об'єктивна реальність, незалежна від людської свідомості. На відміну від системного чи синергетичного підходів, біхевіористичний підхід передбачає сприйняття регіону як образу, котрий формується в уявленні людини. Окремі науки, зокрема енвайронментальна психологія, перцепційна географія, когнітивна психологія мають вагомий внесок у вивченні процесів сприйняття людиною довкілля та просторових феноменів, що робить доцільним інкорпорацію їх результатів у практику дослідження суспільно-географічних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Використання методів біхевіористичного підходу у суспільно-географічних дослідженнях не набуло значного поширення. У цьому контексті варто відзначити насамперед наукові дослідження К. Мезенцева, який обґрунтував і на конкретних прикладах показав можливість застосування біхевіористичного підходу до прогнозування регіонального розвитку та визначення перцепційних портретів регіонів [2,3]. Враховуючи той факт, що депресивність є однією із стадій регіонального розвитку, можливість використання біхевіористичного підходу до вивчення депресивних територій різного типу видається цілком логічною та закономірною.

Головним **завданням** даного дослідження є обґрунтування доцільності використання біхевіористичного підходу до вивчення явищ регіональної депресивності.

Виклад основного матеріалу. У суспільно-географічних і регіональних дослідженнях накопичений досить значний досвід із вивчення проблемних територій. Він, здебільшого, базується на традиційних підходах економічного та географічного аналізів. Водночас результати таких

досліджень, у т.ч. і з визначення депресивних територій, не завжди відповідають існуючому у мешканців певних регіонів уявленню про рівень соціально-економічного розвитку територій їх проживання. Відтак традиційні дослідження регіональної репресивності мають доповнюватися перцепційними характеристика проблемних територій.

Процес сприйняття суб'єктом (людиною) території свого проживання є досить складним, проте може бути представлений таким логічним рядом: стимули від довкілля через органи чуття людини надходять до її мозку, там відбувається обробка цієї сенсорної інформації, яка зрештою трансформується в певний образ території (регіону). Детально особливості сприйняття людиною навколишнього середовища, зокрема ландшафту, схеми такої інтерпретації, викладені М. Гродзинським у ґрунтовній монографії [1]. Автори статті також розділяють запропоновані М. Гродзинським підходи до розмежування понять — перцепція та — когнітивність, де перше трактується як сенсорне сприйняття стимулів від довкілля, друге — як сукупність ментальних (розумових) процедур обробки стимулів [1, с.147].

На сьогодні можна вести мову про кілька напрямків використання біхевіористичного підходу для потреб дослідження регіональної депресивності.

По-перше, він дозволяє визначити орієнтовний перелік найбільш проблемних територій, що, у поєднанні із застосуванням традиційних методів, посилює ймовірність їх об'єктивної делімітації. По-друге, він сприяє встановленню пріоритетності проблем окремих територій, а також ранжуванню офіційних індикаторів депресивності. По-третє, порівняння офіційно визначеного переліку депресивних територій із їх перцепційними образами, сприяє формуванню об'єктивного бачення процесів регіонального розвитку та розробці адекватної системи заходів регіональної політики. По-четверте, перцепційні характеристики регіонів дозволяють визначити — больові точки депресивних територій, що може слугувати основою для здійснення їх типології за подібністю ключових проблем. Зрештою по-п'яте,

перцепційні портрети регіонів доцільно використовувати для розробки стратегій розвитку та стимулювання депресивних регіонів, а також програм подолання стану депресивності окремих територій.

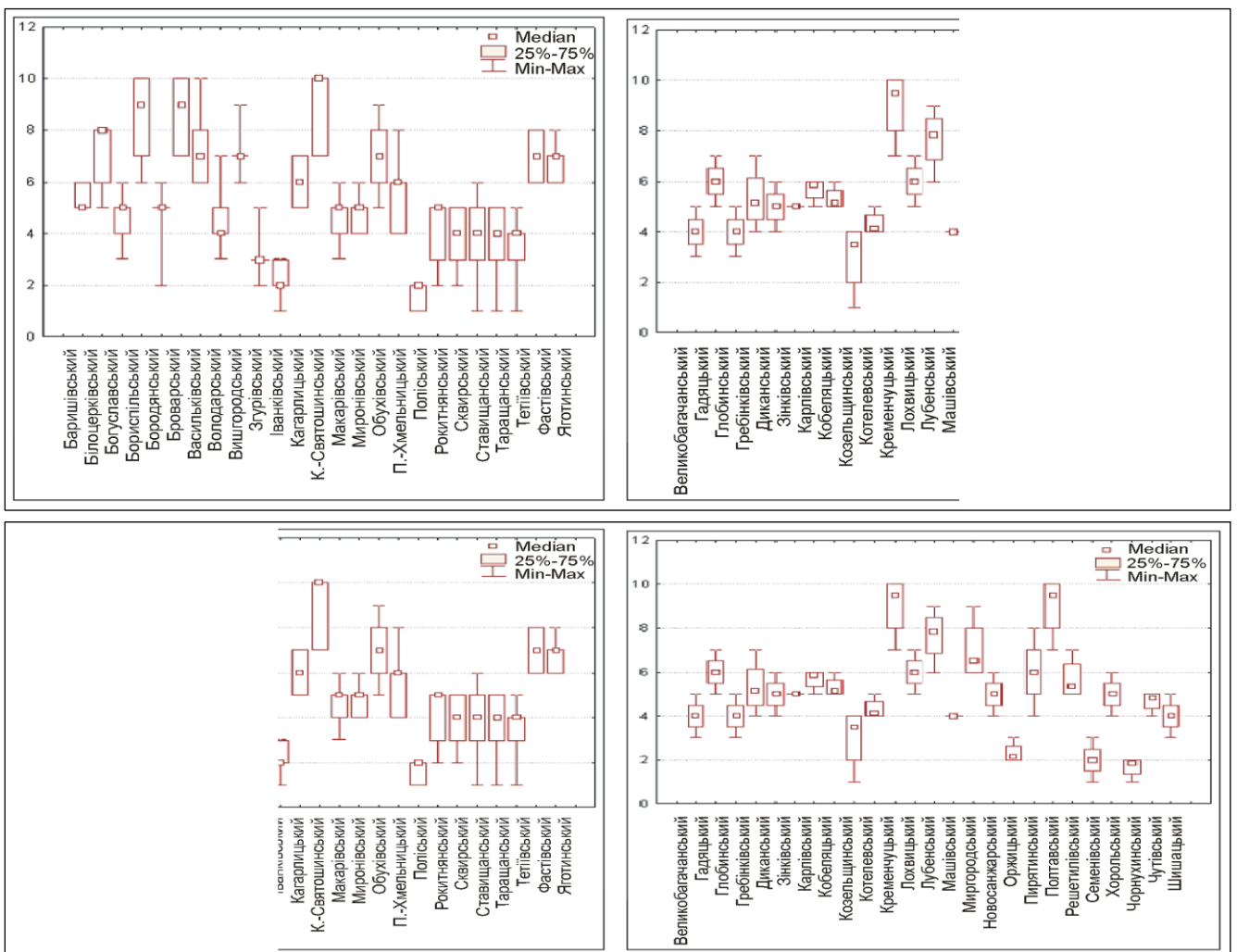
Визначення пріоритетності офіційних індикаторів депресивності сільських територій, проблемних районів у межах окремих регіонів, причин формування стану депресивності здійснювалося шляхом вибіркового опитування (анкета містила 12 запитань) викладачів і студентів географічних факультетів Київського, Львівського, Чернівецького, Волинського, Харківського, Полтавського, Сумського, Ніжинського, Вінницького, Кіровоградського, Луганського та Херсонського університетів. Усього в опитуванні взяли участь 43 викладачі та 540 студентів.

Обов'язковою умовою забезпечення достовірності результатів опитування є їх об'єктивність, яка передбачає оцінку рівня узгодженості думок експертів. Це можна здійснити шляхом обрахунку коефіцієнта конкордації, формула визначення якого має вигляд [3, 2с.184]: $w = \frac{2}{n^2 - m^2} \sum_{i=1}^n (m_i - m)^2$, де n - кількість експертів; m - кількість можливих варіантів оцінки; m_i - відхилення від середньої суми рангів (розраховується за формулою: $m_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n r_{ij}$). Чим ближчою є його величина до 1, тим більш узгодженими є думки експертів.

Серед низки запитань анкети, одним із перших стояло питання про те, які саме адміністративні райони у складі своїх регіонів респонденти вважають депресивними (проблемними), а які – найбільш розвиненими. Респондентам також пропонувалося визначити причини належності сільських районів до відповідних типів за рівнем їх розвитку. Враховуючи ту обставину, що учасники анкетування фактично висловлювали своє бачення поняття — депресивна територія на базі асоціації певного образу регіону, то створені на основі опитування карти найбільш проблемних та найбільш розвинених районів окремих регіонів можна віднести до категорії так званих — мемічних карт, дефініцію яких обґрунтував американських учений Р. Марсден [4].

Як показали результати досліджень, у респондентів є досить чітке бачення районів-лідерів та районів-аутсайдерів, про що свідчать величини коефіцієнтів конкордації (узгодженості думок експертів) та рівень повторюваності назв окремих районів у тих чи інших групах. Наприклад коефіцієнт конкордації узгодженості думок стосовно рівня розвитку районів Київської області склав 0,834, Вінницької – 0,835, Полтавської – 0,849.

У складі Київської області до районів аутсайдерів, тобто депресивних територій, респондентами були віднесені Поліський, Іванківський та Згурівський райони, районів-лідерів – К.-Святошинський, Броварський та Бориспільський (рис. 1.). Одноставними виявилися думки респондентів стосовно Сквирського, Ставищанського, Таращанського та Тетіївського районів (медіанне значення – 4 бали, інтерквартильний розмах – 2 бали).

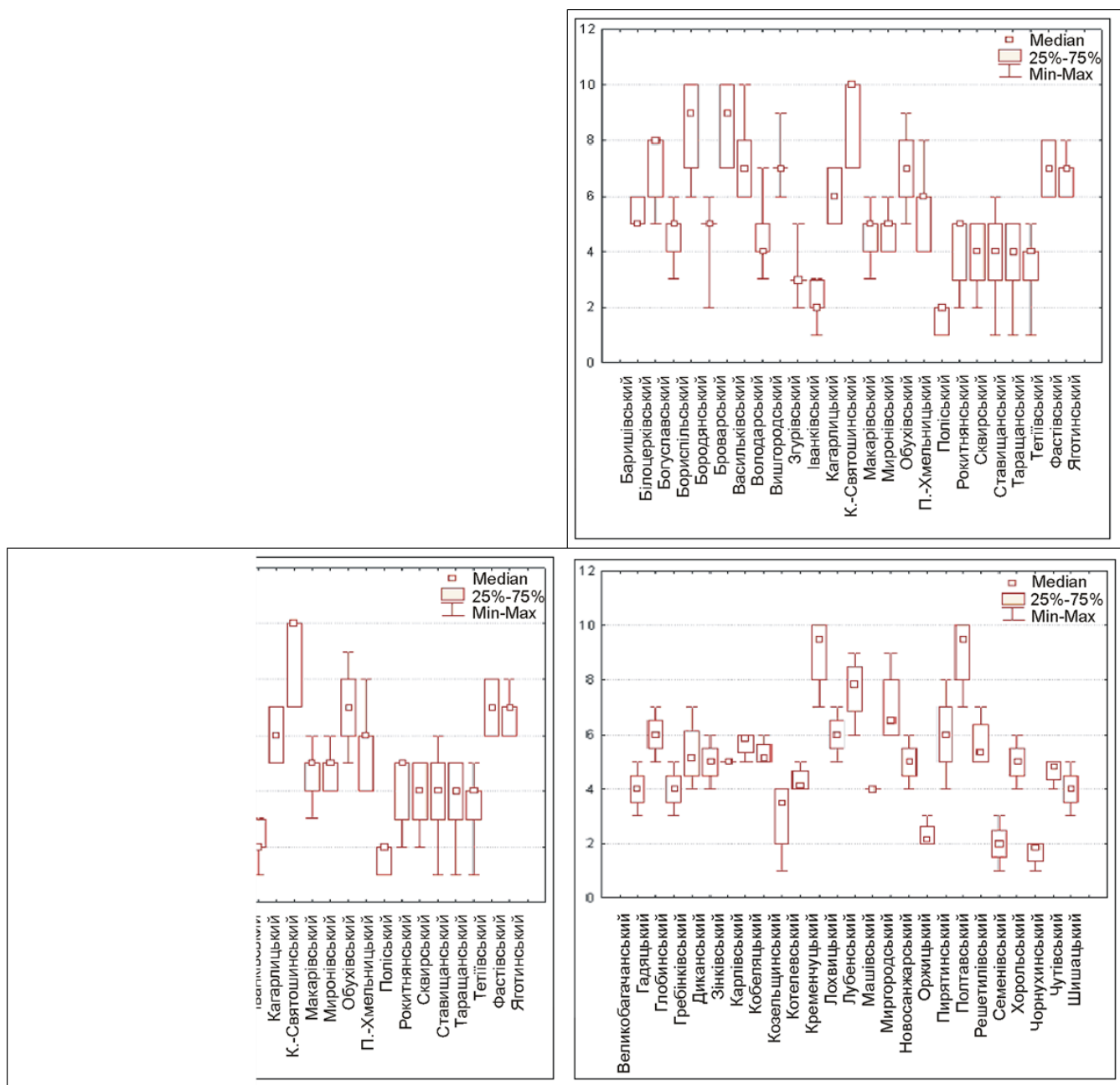

Рис. 1. Експертна оцінка рівнів соціально-економічного розвитку адміністративних районів Полтавської та Київської областей

Чітка ієрархія розвинених та депресивних районів простежується і за результатами опитування респондентів Полтавського регіону. На їх думку, найбільш проблемними є Чорнухинський, Семенівський та Оржицький райони, відносно розвиненими територіями – Полтавський та Кременчуцький райони. По жодному із районів. Полтавської області інтерквартильний розмах не перевищує 2 балів, що свідчить про високий рівень узгодженості думок експертів. Аналогічна ситуація із оцінки рівня розвитку районів спостерігається і в інших регіонах, де проводилося опитування.

Цікавим, з позиції забезпечення об'єктивності делімітації сільських депресивних територій, є порівняння результатів визначення депресивності районів, отриманих на основі експертного опитування та обрахованих із допомогою формульного підходу на базі використання великої сукупності різноманітних показників. Одностайність думок експертів, стосовно трійки найбільш депресивних та найбільш розвинених районів у кожному з регіонів, є дуже високою. Порівняння ієрархії районів за результатами експертного опитування та інтегрального індексу репресивності свідчить про те, що вони не зовсім подібні між собою. Характерно, що більша подібність спостерігається в оцінці саме проблемних районів, а не регіонів-лідерів (рис. 2.).

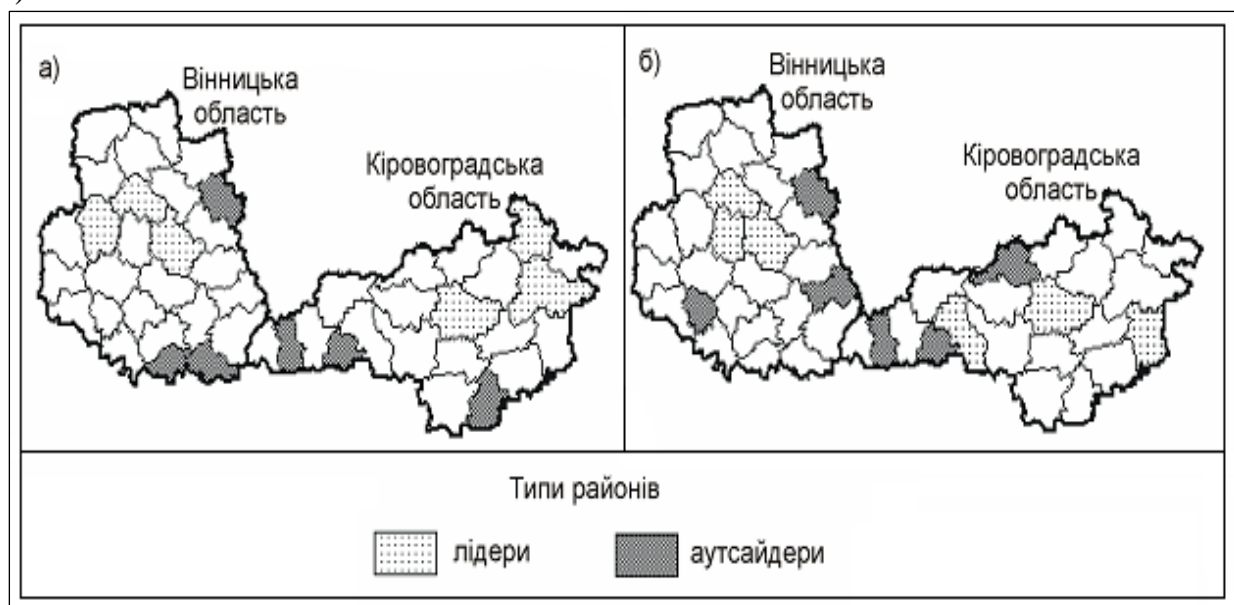

Рис. 2. Райони-лідери та райони-аутсайдери, визначені на основі сукупності показників (а) та експертного опитування (б)

Стосовно останніх, то головна причина невідповідності полягає в особливостях статистичного обліку, коли звітність про розвиток міста обласного підпорядкування ведеться окремо від його району. Тому у тих регіонах, де міст обласного підпорядкування мало (наприклад Херсонська область), результати опитування дуже подібні до результатів, отриманих на основі формульного підходу. Результати опитування свідчать про те, що оцінка рівня розвитку.

Поряд із вищезазначеним, анкета містила питання, які стосувалися оцінки причин депресивності окремих адміністративних адміністративних районів тісно пов'язується зі статусом, людністю та рівнем економічного розвитку їх райцентрів. Практично в усі регіонах, де проводилося опитування, до районів-лідерів були віднесені ті з них, де центрами є обласні міста або міста обласного підпорядкування, навіть за умови, що реальна ситуація (наприклад демографічна чи соціальна) у них не краща, ніж у типових районах даного регіону. Це ще раз дозволяє утвердитися у думці, що — без розвиненого центру не може бути і розвиненої периферії.

Поряд із вищезазначеним, анкета містила питання, які стосувалися оцінки причин депресивності окремих адміністративних районів. Попри те, що респонденти відносили до проблемних різні райони, їх думки стосовно причин депресивності виявилися досить узгодженими (рис. 3).

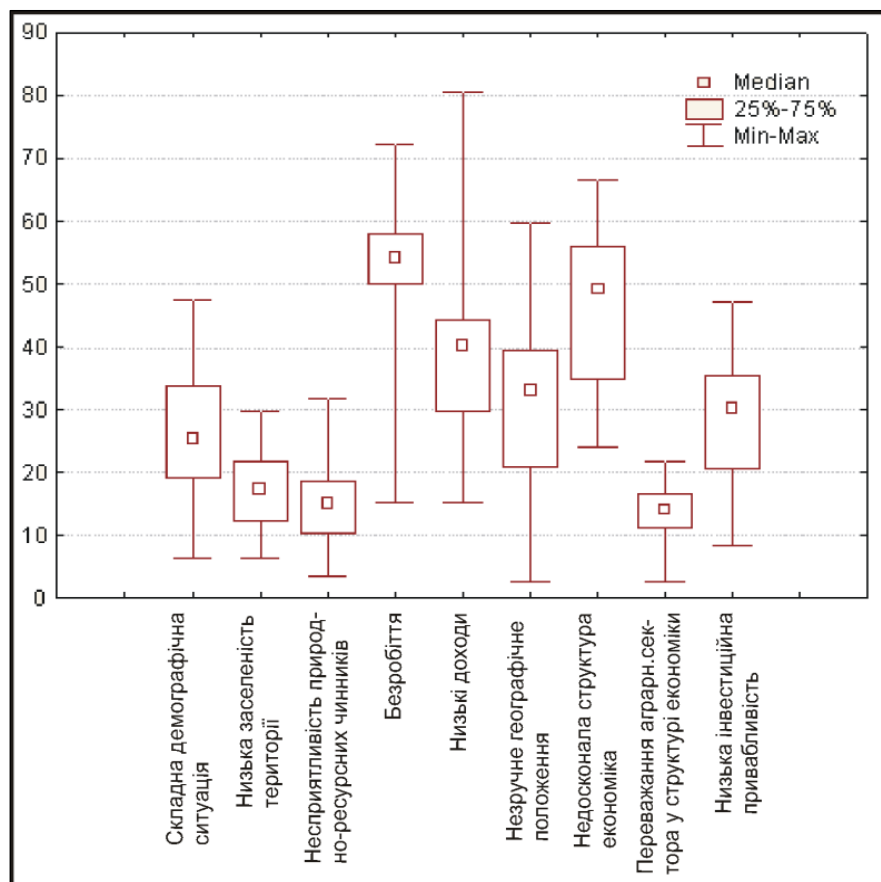

Рис. 3. Головні причини депресивності (відсталості) районів України (за результатами опитування)

Оцінка значущості проводилася на основі аналізу відсотку повторюваності у відповідях респондентів зазначених причин. За величиною медіанних значень можна стверджувати, що до числа головних причин депресивності сільських районів 12 регіонів України, у яких проводилося опитування, відносяться безробіття, недосконала структура економіки, низькі доходи населення та незручне (периферійне) географічне положення. Незначний, на думку респондентів, вплив на формування депресивного стану сільських районів мають низька заселеність території, несприятливість природно-ресурсних чинників та переважання в структурі економіки району аграрного сектору. При цьому пріоритетність тих чи інших чинників депресивності залежить також від конкретного регіону. Наприклад, респонденти Луганського університету оцінюють важливість такого чинника як безробіття у 72,2%, тоді як Київського – лише у 15,2%. Такий критерій проблемності як низькі доходи населення є визначальним при формуванні депресивності сільських районів Чернівецької та Луганської областей, складна демографічна ситуація – Сумської, Харківської, Полтавської та Чернігівської областей, периферійність положення – Херсонської області. На основі такого аналізу можна визначити не лише пріоритетність тих чи інших критеріїв депресивності, а й орієнтовно виокремити причини проблемності окремих регіонів України. Ще однією проблемою, яку частково можна розв'язати з допомогою використання біхевіористичного підходу, є оцінка значущості офіційних показників депресивності, визначених Законом України — Про стимулювання розвитку регіонів¹. Це питання є важливим не лише з позиції доцільності їх включення до переліку індикаторів проблемності, а й з метою визначення — вагових² коефіцієнтів їх значущості (пріоритетності).

Оцінка офіційних індикаторів депресивності здійснювалася респондентами за 5-и бальною шкалою та у відсотках. Результати експертного опитування свідчать про те, що серед офіційних індикаторів депресивності респонденти на перше місце поставили рівень заробітної

плати. Причому цей критерій посів перше місце як серед опитаних викладачів, так і серед студентів (табл. 1). Певні відмінності спостерігаються лише між респондентами різних вузів. Наприклад респонденти Кіровоградського, Ніжинського та Київського університетів на перше місце поставили показник природного приросту, Полтавського – щільність сільського населення. Останнє місце у рейтингу офіційних індикаторів депресивності посів показник щільності сільського населення. Таким його визнали респонденти всіх вузів, окрім Полтавського університету.

Відсоткове співвідношення загалом відповідає рангам критеріїв депресивності. На думку опитаних, частка середньомісячної заробітної плати — важить близько 29%, щільності сільського населення – 14,7%. Втім є й розбіжності. Наприклад показник природного приросту має другий рейтинг у значущості критеріїв депресивності, але отримав меншу частку (18,6%), ніж показник обсягів реалізованої сільськогосподарської продукції на одну особу (19,6%), який має третій рейтинг.

Якщо стосовно показника середньомісячної заробітної плати думки експертів - студентів та викладачів співпадають, то стосовно інших критеріїв є розбіжності. Йдеться насамперед про показники природного приросту та обсягів реалізованої сільськогосподарської продукції на одну особу. Опитані студенти поставили на друге місце у рейтингу значущості індикаторів депресивності показник природного приросту, викладачі – обсяги виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу.

На основі результатів опитування можуть бути визначені — вагові коефіцієнти показників депресивності, використання яких посилить об'єктивність делімітації проблемних територій.

Табл. 1. Рейтинг офіційних показників депресивності (за результатами опитування)

Університети	Показники депресивності									
	Щільність сільського населення		Природний приріст		Середньомісячна заробітна плата		Обсяги реалізованої сільсько-подарської продукції на одну особу		Частка зайнятих у сільському господарстві	
	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%
Львівський	3,9	13,5	3,4	15,4	1,7	32,9	2,5	21,4	3,4	16,0
Кіровоградський	3,5	14,3	3,0	19,3	3,7	34,8	3,5	16,6	3,3	15,1
Вінницький	4,4	11,0	3,1	17,5	1,8	29,4	2,5	25,7	3,3	16,2
Сумський	4,2	10,5	2,9	16,2	2,7	38,7	3,0	17,9	2,7	16,5
Херсонський	3,6	19,3	2,9	15,3	2,5	29,0	3,5	19,5	3,1	16,6
Полтавський	3,0	19,3	3,1	19,7	4,0	28,7	4,0	14,9	3,5	17,7
Чернівецький	3,2	15,8	2,8	17,9	2,8	27,5	3,4	18,7	3,1	18,6
Ніжинський	4,0	14,9	2,2	26,0	4,3	25,1	2,3	14,1	2,8	20,1
Волинський	4,2	15,5	2,5	18,4	2,5	29,1	3,5	18,2	3,2	20,6
Київський	3,5	16,6	2,6	22,1	2,8	24,4	3,4	19,2	3,5	17,4
Харківський	3,8	16,1	3,2	17,7	3,0	25,3	2,5	18,8	2,9	22/8
Луганський	4,4	10,3	3,3	17,8	1,0	22,0	3,0	30,1	2,9	21,2
Пересічне	3,8	14,7	2,9	18,6	2,7	28,9	3,2	19,6	3,2	18,2

Розраховано автором за результатами опитування

Висновки. Результати застосування біхеовіристичного підходу до вивчення явищ регіональної депресивності дає підстави сформулювати такі висновки.

1. У населення різних регіонів є досить чітке, доволі однотайне бачення найбільш розвинених та найбільш проблемних територій, яке значною мірою співпадає з результатами наукових досліджень, проведених із використанням економічно-статистичних методів.

2. Депресивність (проблемність) сільських районів чітко асоціюється з такими категоріями як — безробіття, — периферійність, —недосконала структура економіки та — низькі доходи населення.

3. До категорії відносно розвинених районів практично завжди включаються ті з них, центрами яких є обласні міста або міста обласного підпорядкування. Розвиненість території тісно асоціюється із статусом районного центра.

4. Визначення респондентами головних причин депресивності окремих територій залежить від місця їх проживання. Зазвичай респонденти на перше місце у рейтингу проблем депресивних територій ставлять ті з них, які характерні в цілому для даного регіону.

5. Головними індикаторами депресивності сільських територій, на думку респондентів, є середньомісячна заробітна плата та природний приріст населення, які уособлюють доходи населення та певною мірою комфортність середовища проживання.

Список літератури:

1. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія /М.Д.Гродзинський. - У 2-х т. – К.: Видавничо-поліграфічний центр —Київський університет, 2005. – Т.2. – 503 с.
2. Мезенцев К.В. Методика біхевіористичного прогнозування регіонального розвитку /К.В. Мезенцев // Економічна та соціальна географія. – 2004. – Вип. 54. – С. 17-24.
3. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія / К.В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр — Київський університет, 2005. – 253 с.
4. Marsden P. Brand positioning: Meme's the Wold. Marketing Intelligence&Planming/ P. Marsden. - 2003. – Vol. 20.- Issues.- P. 307-312.

